

СУБ'ЄКТИ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ В ПОЛІТИЦІ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду змістовного аспекту суб'єкта маніпулятивного впливу в політиці. На основі положень теорії комунікації висвітлено структуру суб'єкта маніпулятивного впливу, характерні риси його елементів, запропоновано класифікацію суб'єктів, а також окреслено напрями подальших досліджень цієї проблематики.

Ключові слова: маніпулювання, політична комунікація, суб'єкт маніпулятивного впливу, джерело маніпулятивного впливу.

Yakovlev O. The subjects of manipulative influence in politics: the nature and classification.

The article reviews substantial aspect of manipulative influence subject in politics. By the using of communications theory described a structure of manipulative influence subject in politics, characteristics of its elements, offered classification of subjects and delineated directions of future studies of mentioned problems.

Key words: manipulation, political communication, manipulative influence subject, source of manipulation influence.

Переважна більшість вітчизняних досліджень, присвячених питанням політичного маніпулювання, переобтяжені загальними формулюваннями щодо конкретних складових маніпулятивного впливу. Вкрай слабке висвітлення процесу маніпулятивного впливу як взаємодії конкретних комунікативних елементів у межах вітчизняного політологічного (і не лише) дискурсу дає підстави говорити про його обмеженість у питанні висвітлення маніпулятивних процесів в політиці як таких. Разом із тим, конкретна змістова складова процесу маніпулятивного впливу (як у розумінні окремого акту маніпулятивного впливу, так і в розумінні сукупності процесів цього впливу) – складне та багатоаспектне явище, а розуміння зв'язків між окремими елементами цього явища постає необхідною умовою розуміння цілої низки обставин, що формують конкретну систему маніпулятивного впливу, та, в ширшому розу-

мінні, конкретну систему політичної комунікації, оскільки досягнення принципів (сутнісних) характеристик окремих елементів явища є вихідним пунктом для аналізу явища в цілому.

Згаданий аспект досліджуваних процесів важливий, оскільки, по-перше, його розуміння дає змогу, розглядаючи окрему маніпулятивну політичну комунікацію (систему маніпулятивних політичних комунікацій), здійснювати його відповідно до обґрунтованої, універсальної та комплексної схеми, по-друге, його досягнення дозволяє розкрити сутність та особливості сучасної політичної комунікації загалом. Слід зазначити, що у випадку із політичним маніпулюванням такий розгляд за фактом особливостей цього явища та у зв'язку з наявним станом суспільствознавчого знання має бути розглядом крізь призму теорії комунікації, і перш за все тієї її невід'ємної складової, що стосується викладу особливостей комунікативного процесу (в сенсі окремого акту політичної комунікації).

Ця стаття є спробою закрити, зі свого боку, одну із наявних прогалин у вітчизняному політологічному дискурсі, пов'язаних з недостатньою увагою до змістовних елементів процесів політичного маніпулювання. В статті розглянуто ряд важливих, з позиції автора, питань щодо визначення суб'єкта маніпулятивного впливу в політиці як комунікативної одиниці та його змістовної структури.

Розглядаючи процес політичного маніпулювання як комунікативний процес (таким чином, адаптуючи термінологічний апарат теорії комунікації до викладу процесів політичного маніпулювання), слід виділити такий елемент, як *джерело маніпулятивної політичної комунікації*, синонімом якому, в межах його розгляду рядом дослідників, може бути термін «суб'єкт маніпулятивного впливу». В багатьох дослідників цей компонент ототожнюється ще й з таким компонентом, як *комунікатор маніпулятивних процесів*. На нашу думку, таке ототожнення є помилковим, оскільки лише в ряді випадків комунікатор є одночасно джерелом інформації. Джерелом інформації в межах процесів маніпулятивного впливу може бути соціальний інститут, окремий політичний актор (джерело цілеспрямованої інформації), певна подія або явище (джерело неспрямованої інформації). При цьому декілька джерел інформації можуть перебувати у взаємодії з одним комунікатором і, при

цьому, одне джерело інформації може постачати відомості декільком комунікаторам.

Разом із тим, у процесах маніпулятивного впливу комунікатор може перебувати у тісному інформаційному взаємозв'язку з джерелом інформації або і бути ним. Слід звернути особливу увагу на те, що інформація, що надходить від джерела інформації до комунікатора, і інформація, що надходить від комунікатора до комуніканта, не є змістовно тотожними. Це пов'язано з тим, що інформація, що надходить від адресатора адресанту, проходить через фільтри і неодмінно трансформується. Такий процес відбувається не лише під час взаємодії «комунікатор-комунікант», але і під час «надходження повідомлення комуніканту».

Слід наголосити на важливій обставині, що наразі не набула достатнього розкриття в межах вітчизняного наукового дискурсу, – джерело маніпулятивного впливу в політиці, або (джерело маніпулятивної політичної комунікації) існує в двох основних формах: у формі *джерела неспрямованої інформації* та у формі *джерела цілеспрямованої інформації*.

Джерела неспрямованої комунікації як складова процесів політичного маніпулювання в межах сучасного політологічного дискурсу розглядаються вкрай побічно, попри те, що джерела неспрямованої інформації є, по суті, засадничим елементом здійснення практично будь-якого акту політичного маніпулювання. Адже дані джерела (окремі факти та події політичного життя) створюють основу сприйняття комунікатором маніпулятивних процесів політичної дійсності, формують бачення оптимальних форм його взаємодії з іншими суб'єктами політичного життя, і, зокрема, спонукають до здійснення маніпулятивного впливу. Таким чином можна дійти висновку, що для суб'єкта маніпулятивної діяльності в політиці сукупність актів політичної діяльності його конкурентів та найближчого оточення, загальносуспільні обставини та події, зокрема і факти економічного життя, виступають (незалежно від ступеня їх осягнення та його адекватності) базовим та багатоаспектним джерелом впливу, джерелом інформування. По суті, джерела неспрямованої комунікації в їх конкретній сукупності виступають своєрідною інформаційною матрицею маніпулятивної діяльності будь-якого потенційного чи реального суб'єкта маніпулятивного впливу в політиці, що закономірно ставить важливе, проте, наразі, слабо артикульоване

питання про те, хто маніпулює маніпулятором [2, с.34], а отже, підважує усталені підходи до розуміння суб'єктності процесів політичного маніпулювання, їх реальних фаз та дійсних зворотних зв'язків даних процесів.

Другий із згаданих різновидів – джерело цілеспрямованого впливу, розгляд котрого тотально домінує у вітчизняному (і не лише) політологічному дискурсі, у разі його застосування щодо процесів політичного маніпулювання виступає як сутнісно тотожний терміну «суб'єкт маніпулятивного впливу».

У процесі викладу питання доцільно відштовхуватися від положень, викладених у роботі української дослідниці Л.Левченко, оскільки це дослідження є одним із вкрай небагатьох вітчизняних наукових досліджень, що, втілюючи спробу розкриття суб'єкта маніпулювання політичною свідомістю, містять розгляд конкретної структури такого суб'єкта (в сенсі загальної сукупності окремих суб'єктів відповідних маніпулятивних впливів, що протікають у політиці) – джерела маніпулятивної політичної комунікації.

Характеризуючи структуру суб'єкта маніпулятивного впливу, зазначимо, що, за твердженням дослідниці, до першої складової суб'єкта маніпулювання політичною свідомістю входять в основному «великі підприємці, власники засобів масової інформації, державні службовці, політики і ідеологи, відомі менеджери культурного бізнесу»[1, с. 119].

Друга складова його структури представлена так званою вторинною складовою, що, в свою чергу, має два елементи. Перша з них існує як «середній прошарок» суб'єкта маніпулятивного впливу, до якого належать «зірки» масової культури»[1, с.119], а саме – популярні журналісти, коментатори і т.ін.

Іншим елементом вторинної ланки є найнижча «складова» суб'єкта маніпулювання політичною свідомістю у викладі авторки, до якої входять «рядові журналісти, диктори, ... оформлювачі, робітники, інші технічні робітники й обслуговуючий персонал» [1, с 120].

Характеризуючи подібні спроби членування суб'єкта маніпулювання політичною свідомістю, слід зазначити, що в їх основу не покладено єдиний обґрунтований критерій, до того ж до окремо взятого елемента структури суб'єкта маніпулювання свідомістю в цьому разі віднесено непов'язані, а в ряді випадків узагалі якісно протилежні елементи – найнижча ланка виокремлюється на основі

критерію популярності в аудиторії (об'єкта маніпулятивного впливу) з включенням до її складу індивідів, що входять до формальної структури номінального джерела маніпулятивного впливу (для прикладу телеканалу), проте не є учасниками творення інформаційного повідомлення, що, потенційно, має маніпулятивну дію; середня ланка виокремлюється на основі критерію популярності в аудиторії; найвища ж ланка виокремлюється на основі визнання визначального впливу на діяльність конкретного засобу масової комунікації, а також на формування основ діяльності засобів масової комунікації загалом.

Таким чином постає питання наявності ознак, чітких критеріїв, що дозволяють віднести той чи інший потенційний елемент суб'єкта маніпулювання політичною свідомістю до конкретної складової його структури. Для цього слід проаналізувати вищезгадані елементи у зв'язку з їх місцем у даній структурі. Перш за все звертає на себе увагу запропонований критерій «популярності» окремо взятого журналіста (як і будь-якого іншого потенційно можливого учасника маніпулятивного впливу), яка нібито дає змогу говорити про його «вищість» у структурі суб'єкта. Не деталізуючи сумнівність різноманітних спроб визначення популярності (нетотожність популярності журналіста та його програми, недосконалість існуючих засобів визначення популярності шляхом застосування соціологічних методів) вкажемо на те, що популярність є обставиною, що характеризує лише ставлення ряду представників аудиторії до комунікатора, в той час як за основу визначення вищості (важливості) природно було б брати *впливовість* того чи іншого потенційного елемента джерела маніпулятивного впливу. Не складно здогадатися, що популярність того чи іншого комуніканта не завжди відповідає рівню його впливу на аудиторію. Особи, причетні до маніпулятивних політичних комунікацій, що віднесені до найнижчої ланки джерела маніпулювання свідомістю, а саме – рядові журналісти, диктори, технічні працівники та обслуговуючий персонал – у жодному разі не слід ідентифікувати з джерелом маніпулятивно впливу. Якщо рядових журналістів з певними обмовками можна до нього віднести (сприймаючи як факт, що ті володіють реальним правом донесення своєї власної позиції до аудиторії (об'єкта маніпулятивної політичної комунікації), а отже, і здійснювати маніпулятивний вплив на нього, то дикторів

аж ніяк не можна вважати (в жодному розумінні цього слова) суб'єктом маніпулювання, оскільки вони, будучи позбавленими можливостей впливати на формування змісту повідомлення, не здійснюють власного впливу на об'єкт маніпулятивного впливу.

Слід особливо зазначити, що такі учасники політичної комунікації, як диктори, не є суб'єктами, по-перше, тому, що в переважній більшості не мають власного інтересу до формування політичної свідомості представників аудиторії, навіть попри те, що мають власне ставлення до тих чи інших подій політичного життя, за вкрай рідкісним винятком, не прагнуть донесення його до об'єкта комунікації, в якій вони беруть участь. По-друге, такі суб'єкти практично завжди позбавлені можливості формувати повідомлення, що доноситься до потенційного об'єкта маніпулятивного впливу. Звернімо особливу увагу на те, що така можливість відсутня і щодо формування змісту повідомлення, і щодо формування його екстралінгвістичного характеру. Це пов'язано з чіткою регламентацією всіх вищенаведених нами параметрів повідомлення, що доноситься такими суб'єктами. Вкажемо і на те, що подібна відсутність свободи вибору параметрів повідомлення та відсутність (повна або часткова) власного інтересу щодо наявності в комуніканта тієї чи іншої політичної позиції характерна не лише для дикторів, а й для значної кількості журналістів, які попри "неформальний" характер їхнього мовлення працюють у чітко визначених межах, перебувають під доволі прискіпливим контролем та, зрештою, подекуди і добираються з урахуванням потенційної здатності бути фактичним *передавачем* інформації, а не окремим *суб'єктом* маніпулятивного впливу. Слід констатувати, що така ситуація характерна не лише для тоталітарних систем політичної комунікації, а й для демократичної.

Слід відкинути і будь-які спроби віднести до суб'єкта маніпулювання технічних працівників, оздоблювачів та обслуговуючий персонал. Зрозуміло, що такі особи забезпечують можливість маніпулятивної діяльності її ініціаторів. Однак, йдучи за запропонованою логікою, до складу суб'єкта маніпулятивного впливу слід було б віднести не лише їх, а й всіх тих, хто створює умови для такої діяльності – водіїв, лікарів, психотерапевтів та інших осіб, що працюють на, для прикладу, фактичних власників телеканалів. Важливість їхньої діяльності для здатності таких власників здійснювати згадану діяльність є не меншою, а подекуди й

більшою, ніж важливість технічних працівників телеканалів. Вважати ж, що в зв'язку з питанням виокремлення суб'єкта маніпулятивного впливу слід використовувати критерій формальної належності до засобу маніпулятивного впливу безглуздо, адже в такому разі потрібно було б відносити до складу суб'єкта маніпулятивного впливу прибиральниць, сантехніків та нічних охоронців студій телеканалів. Непереконливість такої інтерпретації суб'єкта маніпулятивного впливу є більш ніж очевидною.

Лише наявність можливості формування змісту інформаційного повідомлення дає змогу здійснювати інформаційний вплив маніпулятивної спрямованості, оскільки це відбувається за умов, коли сама інформація є не просто одним з важливих ресурсів, але і своєрідним «субстратом суспільних відносин» [3, с.513]. Тому саме міру такої можливості слід вважати показником вищості суб'єкта маніпулятивного впливу. В цьому зв'язку слід констатувати нетотожність градації суб'єкта маніпулятивного впливу і його формально закріпленого місця в структурі джерела маніпулятивного впливу (для прикладу засобу масової інформації). Не потребує детального обґрунтування і положення про те, що суб'єктом маніпулятивного впливу коректно розуміти конкретних осіб, а не юридичні конструкції на кшталт телеканалів, медіа-холдингів, та віртуальні напівміфічні ЗМІ. Здійснюють маніпулятивний вплив окремі персони, а відповідна їх діяльність опосередковується та забезпечується технічними засобами, юридичними конструкціями та особами, що проводять їх вплив.

Слід, однак, наголосити на необхідності віднесення до складу осіб, що здійснюють маніпулятивний вплив тих, хто визначально впливає на культурну сферу життя суспільства. Основою здійснення маніпулятивного впливу є попереднє формування за допомогою впливів стратегічної спрямованості адекватної цілям подальших маніпулятивних впливів у об'єкта маніпулятивного впливу світоглядних засад. Одним з напрямів такого впливу є дія через сферу культури, в сучасних умовах, в першу чергу, за допомогою масової культури, з метою формування культурно аморфного та, в даному відношенні, монолітного суспільства.

Зауважимо лише, що, по-перше, некоректним є виокремлення ідеологів за межами сукупності політиків, і, по-друге, пред-

ставниками вищого прошарку суб'єкта маніпулювання свідомістю є не державні службовці (і, власне кажучи, політики) загалом, а ті з них, хто впливає на формування змісту інформації, що передається об'єкту маніпулятивного впливу.

Таким чином, можна констатувати, що в структурі суб'єкта політичного маніпулювання існує активна частина – «ядро, що планує й ініціює маніпулювання свідомістю» [1, с.120]. Цю складову суб'єкта маніпулювання свідомістю іноді називають суб'єктом керування маніпулювання свідомістю, до якого входять «головні ідеологи, режисери, ініціатори і координатори маніпулювання свідомістю. Це свого роду мозковий центр, штаб маніпулювання свідомістю» [1, с.120]. Ці учасники політичного життя і є *джерелом* маніпулятивного впливу (джерелом цілеспрямованої інформації), в той час як усі інші, хто наступним вступає в комунікативну взаємодію з об'єктом маніпулятивного впливу, є (у разі наявності в них вищезгаданих ознак) *комунікаторами*.

Зрозуміло, що в ряді випадків вплив джерела маніпулятивної діяльності не опосередковується подальшим інформаційним впливом інших осіб. Головним чином це відбувається під час процесів безпосереднього впливу. Таким чином, як ми вже зазначали, умовна сукупність комунікаторів не тотожна відповідній сукупності джерел маніпулятивного впливу. Вкажемо тут на те, що в умовах сучасної політичної комунікації переважна більшість комунікаторів є *окремими* учасниками процесів маніпулювання політичною свідомістю, і перш за все за врахуванням якісного аспекту їхньої діяльності – конкретного *впливу* на політичну діяльність об'єктів такого впливу (переважної більшості громадян-виборців).

Можна впевнено стверджувати, що про вищість суб'єкта маніпулятивного впливу в політиці дає змогу говорити наявність в нього таких базових характеристик: по-перше, можливість виявляти ініціативу щодо впливу на політичну аудиторію; по-друге, наявність та характер доступу до ресурсів, що забезпечують маніпулятивну діяльність; і, по-третє, відсутність фактичної обумовленості позиції потенційного (з точки зору наукового аналізу) суб'єкта маніпулятивного впливу щодо формування особливостей конкретного маніпулятивної взаємодії (а також і особливостей конкретних маніпулятивних кампаній) або самостійність позиції потенційного суб'єкта маніпулятивного впливу.

Підсумовуючи, слід процитувати польського соціолога Юзефа Подгурецкі. Дослідник робить принципове узагальнення щодо характеристик суб'єкта маніпулювання та загального характеру маніпулятивної взаємодії, стверджуючи, що суб'єкт маніпулятивного впливу «...не бере до уваги потреби партнера по комунікації» [4, с.79], такий суб'єкт «у взаємодії... концентрується на тому, що він хоче отримати», «він проявляє ініціативу», «він починає і закінчує взаємодію» [4, с.81]. Таке узагальнення попри формальну тривіальність, є надзвичайно цінним і вказує на найбільш принципові характеристики маніпулятивної діяльності. Осягнення їх суті та особливостей є першочерговою умовою розуміння місця маніпулювання в системі сучасної політичної комунікації та загалом сучасній соціально-політичній дійсності, а отже, і базовою умовою їх встановлення, обмеження та нейтралізації.

1. Левченко Л.О. Тенденції розвитку масової і політичної свідомості в сучасній Україні / Л.О. Левченко. – К., 2002. – 226 с.

2. Маніпуляція, Мораль // Незалежний культурологічний часопис «І» – №30. – 2004.

3. Основы теории коммуникации / Под.ред. М.А. Василика. – М.: Гардарики, 2003. – 615 с.

4. Подгурецки Ю. Социальная коммуникация / Ю. Подгурецки. – М.: Гелиос АРВ, 2004. – 160 с.